

הרב נריה גוטל

דמים ב"דמים" נגעו¹ האם ממון הציבור שקול כ"נפשות"?

א. פתיחה: "מי החליט שבפעם הזאת הולכים על הביוקר?"

בעיצומם של ימי "מגפת הקורונה" (תש"ף) הקדיש העיתונאי אברי גלעד כתבה קצרה לשאלה: "מדוע נקבע ערך כה גבוה לחולים ולמתים מקורונה, כשלמתים אחרים יש מחיר אחר לגמרי?".² תמצית דבריו הייתה הבעת תהייה על "מחיר" המתים שנקבע למגפה זו ועל השיקולים שנלוו להחלטה כה דרמטית:

ההחלטות שקיבלו מקבלי ההחלטות בחודשיים האחרונים היו בסדר גודל ומסוג שלא הכרנו. בעצם, מה שעשו כל הקודקודים זה לתמחר חיי אדם בכסף. להבין כמה אנשים נאבד בכל טקטיקת התמודדות ולחשב כמה זה יעלה למשק. בתמצית, זה היה האירוע. הפור שנפל הוא קביעת תג מחיר גבוה מאוד לחיי אדם. אם מחלקים את הפגיעה בכלכלה למספר המתים, מקבלים שחיי אדם שווים עשרות מיליונים לראש. ויש לציין שהגיל הממוצע של המתים הוא 80. כלומר, מדובר בחיי אדם, שעל פי הממוצע אמורים להימשך עוד כמה שנים. שיאם מאחוריהם...

ונשאלת השאלה: מדוע נקבע ערך כה גבוה לחולים ולמתים מקורונה, כשלמתים אחרים יש מחיר אחר לגמרי? למה, למשל, דרושים חמישה הרוגים בצומת כדי שהוא ישופץ? למה דרושים עשרות הרוגים בכביש כדי שהוא יורחב? למה מאות פועלים נופלים מפיגומים, ואיש לא חושב להשבית את ענף הבניין?

1 ע"פ הושע ד, ב: "ודמים בדמים נגעו".

2 א' גלעד, "תג מחיר", ישראל היום, י"ג באייר תש"ף, 7 במאי 20.

...בעצם, מי החליט שבפעם הזאת הולכים על הביוקר? מי? ראש הממשלה, כמה שרים, כמה פקידיים, טכנוקרטים, רופאים. זהו. לא חסר לכם משהו בכל הסיפור הזה? ...אני חושב שקביעת ערך לחיי אדם, דבר שהוא לפעמים הכרחי, היא לא רק עניין לפקדי אוצר או לפוליטיקאים. בהחלטה כה מהותית על חיינו צריך לערב עוד כמה אנשים. למשל, פילוסוף, היסטוריון, סופר, משורר, רב, קאדי, כומר. בקיצור, אנשים שדעתם רחבה יותר... הוגי רעיונות. אנשי רוח...

הקורונה העמידה אתגר - הצלת מעטים בתמורה לחיסול רבים, כלכלית, נפשית, בריאותית, משפחתית, ואולי גם ממש המתה.

אולי זאת ההחלטה הנכונה, אני לא יודע...

דבריו אלה אינם אלא דוגמה אחת מיני רבות למתח שנוצר בין שני רכיבים: ממון מול נפשות. בהתאם, כלי תקשורת חשפו, חדשות לבקרים, את העובדה שעימותים על רקע זה הם לחם חוקם של שני משרדי ממשלה: משרד האוצר מול משרד הבריאות. הכותרות שניתנו אכן היו בהתאם: "משרד האוצר נגד משרד הבריאות"; "מבחן מנהיגות למשרד הבריאות - משרד האוצר הפך לדומיננטי יותר" וכיו"ב. לימים הצטרפו למשרד האוצר משרדים נוספים בעלי עוגן כלכלי, כמשרדי התיירות והכלכלה, ואף משרדי החינוך והתרבות וכו', שכן גם להם נגיעה, ולו גם עקיפה, בכלכלה. מולם, כאמור, משרד הבריאות ולצידו המל"ל - המועצה לביטחון לאומי, שלעת הזו ריכזה נתוני תחלואה, מצב בתי חולים, כמות מכונות הנשמה וכו'.

הצגת הדברים כך, כביכול מדובר בדילמה ששני קטביה שקולים, אומרת דרשני, בוודאי מן הבחינה ההלכתית. מחד גיסא - השאלה נוקבת ויורדת לעמקי השיתין, מטרידה כל אדם ערכי ומוסרי; מאידך גיסא - מן הבחינה ההלכתית הצרופה, לכאורה אין פשוטה ממנה: וכי לא ברור הוא, עוד יותר מביעתא בכוחא,³ שפיקוח נפש דוחה - כמעט - כל התורה כולה, ובוודאי שהוא דוחה ממון? איזה מקום יש אם כן לדיון תורני המציג ולו גם הוה אמינא של תיעדוף ממון על נפשות?⁴

3 לא בכדי אמרו בירושלמי (יומא ח, ה) בכל שזה עניינו: "הזריז משובח והנשאל מגונה והשואל הרי זה שופך דמים". וראה בבלי, יומא פד ע"ב; תרוה"ד ח"א סי' נח וח"ב סי' קנו; לבוש או"ח סי' שכח ס"ב ועוד.

4 באחד מגיליונות "מכון יסוד החסידות", שראה אור בעת מגפת הקורונה, נכתב: "...עכשיו

ב. קצובת שיעור "חומש" להצלת הזולת?

ואכן אמת, דבר שאין צריך לומר הוא שפיקוח נפש דוחה ממון: "וכל אשר לאיש יתן בעד נפשו" (איוב ב, ד). יתרה מזו; לא רק ביחס לנפשו-שלו הדברים אמורים; יש הסוברים כי כך גם ביחס להצלת נפש זולתו. כך הורה החפץ חיים, בספרו אהבת חסד (ח"ב, פרק כ, סעיף ב):

"א דהא דאמרינן אל יבזבז יותר מחומש⁵ היינו בשרוצה מעצמו לחפש אחר עניים ולחלק להם צדקה, אבל כשבאו לפנינו עניים רעבים או ערומים שהוא חייב להשביעם ולכסות מערומיהם כאשר אמרה התורה די מחסורו אשר יחסר לו, או שיראה שבויים שהוא חייב לפדותם כאשר ציווה השי"ת, ורצונו לתת ע"ז יותר מחומש - רשאי ומידת חסידות הוא (רמב"ם בפי' המשנה פ"א דפאה מ"א).⁶ ונראה דמיירי באופן שאין נוגע לפיקוח

מודיעים על כוונתם להחזיר את החיים לסדרם כמעט לגמרי, כדי שלא תקרוס הכלכלה - הכסף יענה את הכל. כבר עכשיו הודיעו כמה מגדולי הרבנים המפורסמים, שאין לשמוע לחוקי המדינה שמתכוונים לפי דבריהם להקל בכל כללי הזהירות, ויש להקפיד בתכלית במצות 'לא תרצח', ולהישמע רק לחוקי התורה הקדושה, שהיא חיינו ואורך ימינו. לא נלך אחרי רוח הטומאה של ההפקרות ותאוות הבצע השוררת בכל העולם, ולא נסכן חיים של יהודים בשום פנים ואופן". ראה <http://forum.otzar.org/viewtopic.php?t=50400>.

וראה עוד ס"נ פרל, "חובת הזהירות - עד היכן?", אתר צריך עיון, ג' בתמוז תש"ף: <https://iyun.org.il/sedersheni/torah-corona-and-free-market-advocates>
"ההגבלות על התנועה והמסחר שהוטלו למניעת התפשטות נגיף הקורונה עוררו התנגדות בקרב תומכי חירות הפרט והשוק החופשי. בחינה תורנית של הטענות המוסריות העומדות בבסיס ההתנגדות מגלה כי יש לדחותן בשאט נפש. המחשבה כי יש להעדיף רווחה או חירות על פני פגיעה בחיי אדם פסולה מיסודה". לא למותר לציין שאמירה נחרצת זו מבוססת שם על בבל מקור תורני וקמצוץ ביסוס הלכתי, ותו לא.

כפי שיובהר להלן, על דברים שגויים אלה, ושכמותם, ראוי לשנות את דברי חכמינו ז"ל (משנה, אבות א, יא): "חכמים, היזהרו בדבריכם" ככלל, עאכ"ו ושבעתיים בכל שנוגע לנפשות. ראה כתובות נ ע"א (ועוד): "א"ר אילעא, באושא התקינו, המבזבז אל יבזבז יותר מחומש. תניא נמי הכי, המבזבז אל יבזבז יותר מחומש, שמא יצטרך לבריות; ומעשה באחד שבקש לבזבז [יותר מחומש] ולא הניח לו חבירו, ומנו? רבי ישבב, ואמרי לה רבי ישבב, ולא הניחו חבירו, ומנו? רבי עקיבא". יצוין כי לדידו של הגר"א, אין זו תקנה מאוחרת אלא הלכה למשה מסיני שתוקפה דאורייתא. ראה שנות אליהו הארוך, תחילת מסכת פאה, ד"ה גמילות חסדים: "...המבזבז אל יבזבז יותר מחומש והוא מן התורה, והא דאיתא בגמ' דילן באושא התקינו דהמבזבז וכו' הפי' שהיה מקודם הלכה למשה מסיני דאל יבזבז יותר וכו' ואח"כ שכחו וחזרו ויסדו כהלכה ראשונה, וזה פי' באושא התקינו דשם חזרו להלכה למשה מסיני הקדומה...".

6 זו לשון הרמב"ם, שם (תרגום ר"י קאפח): "גמילות חסדים... שם נופל על שני סוגים מהמצוות, האחד הוא השתתפות האדם עם ישראל בממונו, כגון הצדקה ופדיון שבויים, והשני השתתפות האדם עם ישראל בגופו... ואמרו כאן שגמילות חסדים אין לה שיעור, ר"ל בהשתתפות

נפש ממש, אבל אם נוגע לפ"נ ממש כגון שהשבוי עומד למות או הרעב יכול לבוא לידי סכנה ע"י רעבוננו, אין שייך בזה שיעור חומש,⁷ ולא אמרו בב"מ ס"ב רק דחיינו קודם לחיי חברו אבל דעושרו קודם לחיי חברו לא מציינו.⁸

האדם בגופו, אבל השתתפותו בממונו יש לו גבול והוא חמישית ממנו, ואינו חייב לתת יותר מחמישית ממנו אלא אם עשה כן במידת חסידות, ואמרו נמנו באושא להיות אדם מפריש חומש נכסיו למצוה...". מקורו של הרמב"ם בירושלמי, שם: "גמילות חסדים - הדא דתימר בגופו אבל בממונו יש לו שיעור, ואתייהא כיי דמר ר"ש בן לקיש בשם רבי יוסי בן חנינא באושא נמנו שיהא אדם מפריש חומש מנכסיו למצוה". וראה שם בפירוש הון עשיר, וכן בתפארת ישראל, יכין, אות ה.

7 הכרעה זו אינה מוסכמת. ראה פת"ש, יו"ד סי' רנב סק"ד שהסתפק בדבר: "צ"ע אם אין חייבים לפדות נפש מישראל בסכנת נפשות בכל ממונו". וראה מרחשת, ח"א סי' מג אות ח, וכן שו"ת אגרות משה, יו"ד ח"א סי' רכג, שהכריעו כאהבת חסד, שחובתו להוציא כל ממנו. ואולם יש מהפוסקים שהכריעו שלא כאהבת חסד. ראה שו"ת מהרש"ם ח"ה סי' נד, שכתב שאין אדם חייב להוציא את כל רכושו כדי להציל את חברו ממוות. וראה ערוה"ש, יו"ד סי' רמט ס"ה: "וני" דלפדיון שבויים רשאי להוסיף על החומש, וכן לרעבים וצמאים וכיוצא בהם בדבר שיש בזה פקוח נפשות ומחוייב בזה להוסיף". ובשו"ת ציץ אליעזר ח"ט סי' ב, כתב בשם הרא"ש: רק עד חומש. וכך הוכרע גם בספר הליכות אליהו (לר"א פיינשטיין) סי' לג, וכך כתב רי"ש אלישיב: "שאיין אדם חייב ליתן יותר מחומש מנכסיו להצלת נפש מישראל", ראה במאמרו של הרב יצחק זילברשטיין, "שיקולים כספיים בהצלת חיי אדם", אסיא נה (1994), עמ' 46-53 (=ספר אסיא, יא, תשס"ט, עמ' 13-20). עיקר טעמו של דבר הוא, כמתבאר שם, שעוני נחשב כמיתה (נדרים ז ע"ב, שם סד ע"ב, ע"ז ה ע"א, וראה רש"י, שמות ד, יט), והוא עלול להעביר את האדם על דעת קונו (ערובין מא ע"ב). דבר זה משפיע גם על ההלכה. ראה ראב"ד, שהובא בר"ן על הרי"ף סוכה פ"ג (טז ע"א בדפי הרי"ף), ובב"י, או"ח סי' תרנו; פת"ש, יו"ד סי' קנז סק"ד בשם ספר חומת ירושלים; מג"א, או"ח סי' רמח סקט"ז; תורה תמימה, בראשית כח, כב אות כג. וראה מנחת שלמה, תניינא סי' פו אות ד; שו"ת ציץ אליעזר ח"ח סי' מ וחי"ט סי' א; שו"ת חבל נחלתו ח"א סי' נב; עדי כהן, דילמות רפואיות ופתרון ההלכתי, ירושלים תשנ"ט, פרק ו, עמ' נו. וראה בספר זה, מאמרו של הרב יגאל קמינצקי.

8 בהקשר זה ראה נשמת אברהם, ג, חו"מ תכו, א, עמ' רמ: "כתב לי הגרש"ז אויערבאך - מהחפץ חיים רואים רק שמותר ואינו עובר על אזהרת חז"ל לבל יבזבז יותר מחומש אבל לא שהוא חייב בכך". וראה שו"ת שבט הלוי ח"ה סי' קעד, שהבחין בין חובת יחיד לחובת קהילה: "איברא כשאין הדבר מוטל על היחיד דוקא, וכל הציבור בכלל הקריאה... פשיטא לי שאין יחיד בפ"ע מחויב להוציא כל ממנו, וצורת המצוה בענין זה [גם אם נגדיר דשייך על כולם הלאו דלא תעמוד וגו'], שהבי"ד או העומדים בראש יעשו את הרבים, אבל את היחיד עכ"פ אין לחייב בכנ"ל". וראה נשמת אברהם (שם) שהעיר על כך: "כתב לי הגרש"ז אויערבאך, עדיין לא ברור, מ"מ אם יודע שלמעשה אחרים נמנעים ואין עוזרים אותו איך מותר לו לעבור על ל"ת על דם רעך, דלכאורה הוא צריך מיד להצילו ולפרסם אח"כ פסק דין מבית דין שבני העיר צריכים לשלם את חלקם, אבל לא להימנע מהצלה בגלל הפסד ממונו".

אלא שכל זה אינו אמור אלא רק ביחס לממון היחיד. לא כן כאשר מדובר בממון הציבור, שגדריו שונים בתכלית. להלן נדון באחת הסוגיות⁹ שהיא אבן פינה משמעותית למסקנות בנידון זה.

ג. פדיית שבויים במחיר מופקע

משנת גטין (ד, ו) הורתה כי "אין פודין את השבויין יתר על כדי דמיהן", ונימקה זאת: "מפני תיקון העולם". בגמרא שם (מה ע"א) דנו בדבר:

איבעיא להו, האי מפני תיקון העולם משום דוחקא דצבורא הוא, או דילמא משום דלא לגרבו¹⁰ ולייתו טפי?¹¹ ת"ש, דלוי בר דרגא פרקא לברתיה בתליסר אלפי דינרי זהב. אמר אביי, ומאן לימא לן דברצון חכמים עבד? דילמא שלא ברצון חכמים עבד.¹²

ראשונים ופוסקים דנו לא מעט בסוגיות אלה,¹³ לא רק כעיון למדני והלכתי

9 היו שסברו כי סוגיית המעיין שבבבלי נדרים (פ ע"ב - פא ע"א ועוד), עשויה אף היא לשמש מקור לנידון דנן - ולא היא, כפי שהעליתי בארוכה בפרק מקיף שהוקדש לסוגייה זו ולמסתעף ממנה, במסגרת חיבור על "אחריות לאומית כשיקול פסיקה" (הוצאת מרכז תורה ומדינה - טרם פורסם).

10 ריטב"א, וכן רבנו קרשקש הנדפס ע"ש הריטב"א, בסוגיית גטין, גורסים "דלא ניגרו", וכן הגירסה בכת"י מינכן ועוד, עיין דקדוקי סופרים שם. וראה ריטב"א, כתובות נב ע"ב שכתב: "דלא לייתו לאתגרי בהו", והכוונה, כנראה, להתגרות עם ישראל להרבות בשבויים ולראות עד כמה הם מוכנים לבזבז בעד פדיונם. וראה ערוך השלם, ערך "גרב"; תוספתא כפשוטה, חלק ח - סדר נשים, עמ' 837, שורה 51.

11 מה שהוא בספק לבבלי - פשוט לירושלמי, שבגטין ד, ו נאמר רק: "מפני תיקון העולם דלא ליגרו שביי ומייתי".

12 ראה גם כתובות נא ע"א - נב ע"ב.

13 בין השאלות שנידונו: נפקויות בין שני הטעמים - טעם "דוחקא דציבורא" לעומת טעם "דלא לגרבו ולייתו"; אם הלכה כטעם הראשון, כטעם השני, או שיש לחוש לשניהם; את מי מותר, ואולי אף צריך, לפדות "יתר על כדי דמיו", תהא זו אשתו, יהא זה בן משפחה קרובה או תלמיד חכם. ראה רב האי גאון בספר המקח והממכר שער ס; רמב"ם, הל' מתנות עניים ח, יב וכס"מ שם, וראה גם רמב"ם, הל' אישות יד, כג; רמב"ן, מלחמות ה', ברכות פ"ג (יב ע"א בדפי הרי"ף), בעניין נשים בבהמ"ז; רמב"ן, רשב"א וריטב"א ("המיוחס"), גטין שם; ר"ן על הרי"ף, סוגיית גטין שם; רמ"ה, הובא ברא"ש כתובות פ"ד סי' כב, ודעת הרא"ש שם, ובסוגיית גטין; שו"ע ורמ"א אה"ע סי' עח וחלקת מחוקק שם סק"ב, ובית שמואל וט"ז שם; טור ושו"ע יו"ד רנב, ד ובש"ך, שם סק"ד בשם הב"ח; פנ"י לסוגיות גטין וכתובות, שם; שו"ת כנסת יחזקאל סי' לח; חוות בנימין ח"א סי' טז; ר"י שציפנסקי, התקנות בישראל, ב, עמ' 51 ואילך; שו"ת יביע אומר, ח"י חו"מ סי' ו: "מבצע אנטבה בהלכה"; ר"ש גורן, "פדיון שבויים תמורת שחרור מחבלים", תורת המדינה, עמ' 424 ואילך, ועוד.

כללי ומופשט, אלא גם - בשל צוק העתים - כהלכה למעשה. התוספות (שם נח ע"א ד"ה כל ממון) נזקקו לסוגייה (שם) שממנה עולה לכאורה הנחייה הפוכה - כן לפדות ואפילו במחיר מופקע ביותר:

ת"ר, מעשה ברבי יהושע בן חנניה שהלך לכרך גדול שברומי, אמרו לו תינוק אחד יש בבית האסורים יפה עינים וטוב רואי וקווצותיו סדורות לו תלתלים. הלך ועמד על פתח בית האסורים, אמר, "מי נתן למשיסה יעקב וישראל לבוזזים" (ישעיהו מב, כד), ענה אותו תינוק ואמר, "הלא ה' זו חטאנו לו ולא אבו בדרכיו הלך ולא שמעו בתורתו" (שם). אמר, מובטחני בו שמורה הוראה בישראל, העבודה שאיני זו מכאן עד שאפדנו בכל ממון שפוסקין עליו. אמרו, לא זו משם עד שפדאו בממון הרבה, ולא היו ימים מועטין עד שהורה הוראה בישראל, ומנו, רבי ישמעאל בן אלישע.

מפורש אם כן שאותו תינוק נפדה "בממון הרבה", ודאי מעבר ל"כדי דמיו", והרי זה מנוגד לכאורה להלכת המשנה! על שאלתם זו השיבו התוספות בשני ביאורים, תוך שהם מציגים שתי הבחנות:

כי איכא סכנת נפשות פודין שבויין יותר על כדי דמיהן,¹⁴ כדאמרינן בפרק השולח (גטין מז ע"א) גבי מוכר עצמו ואת בניו לעובדי כוכבים, כ"ש הכא דאיכא קטלא; אי נמי משום דמופלג בחכמה היה.¹⁵

14 ראה גם יש"ש גטין פ"ד סי' סא: "והאידינא אנשי גומלי חסדים בארץ תוגרמא והסמוכים להם פודים השבויים יותר ויותר מכדי דמיהם, והיינו דמוותרים על דוחקיהו דציבורא שלהם, ה' יוסף על שכרם, ופעולתם לפני ה' צפון בעולם הבא, גם בעו"ה לע"ע נתמעטו ישראל בגולה, ויש לחוס על יתר הפלטה, שלא תכבה גחלת ישראל, וגם לעת הזאת מכבידים על ישראל יסורים וענויים, לכופם כדי לעבור על הדת, ולעשות מלאכה בשבת שלא לצורך. גם אם לא יפדו אותם איכא למחש לרוע לבם, שלא יהרגו אותם, ובסכנת נפשות פודין יותר מכדי דמיהן, עיין לקמן בסימן ע"א, על כן נדבה לבם בגופם ובממונם לפדות השבויים, וסייעתא דשמיא עמהם".

15 ראה יש"ש שם: "שמעתי על מהר"ם מרוטנבר"ק זכרונו לברכה, שהיה תפוס במגדול אייגזהם כמה שנים, והשר תבע מן הקהלות סך גדול, והקהלות היו רוצים לפדותו, ולא הניח, כי אמר אין פודין השבויים יותר מכדי דמיהם. ותמה אני, מאחר שהיה תלמיד חכם מופלג, ולא היה כמותו בדורו בתורה ובחסידות, ושרי לפדותו בכל ממון שבעולם, ואם מרוב ענותנותו לא רצה להחזיק עצמו כתלמיד חכם מופלג, מכל מקום היה לו לחוש על ביטול תורה, כאשר כתב בעצמו, שהוא היה יושב בחושך וצלמות, בלי תורה ואורה, והיה מקונן שלא היו אצלו ספרי הפוסקים והתוספות, ואיך לא היה חש לעון ביטול התורה, מאחר שרבים צריכים לו. ובודאי דעתו היה, שאם יפדו אותו, אם כן יש למיחש שלא יעשו כן כל השרים לתלמיד חכם המופלג שבדור, בעבור רוב הממון, עד שלא יספיק ממון הגולה לפדותם, ותשתכח התורה מישראל. כי גם שמעתי שהיה בדעת אותו הצורך לתפוס גם הרא"ש תלמידו, ונודע לו, וברח

מהישוב הראשון אתה למד כי מגבלת "כדי דמיו" לא נאמרה אלא בפדיית שבויה הנמק אמנם בבית האסורים אך אינו נמצא בסכנת נפשות. לא כן שבויה הנמצא בסכנת נפשות, שאותו פודים ומצילים גם בממון הרבה שמעבר לשוויו.¹⁶ היישוב השני אינו מסכים, ככל הנראה, עם הבחנה זו, ולכן הוא מציע הבחנה חלופית: שונה דינו של "מופלג בחכמה", שהוא נפדה אפילו בממון הרבה, ורק אדם "רגיל" אינו נפדה אלא בשוויו.

הרמב"ן (גטין מה ע"א)¹⁷ יצא חוצץ נגד דעת התוספות בביאורם הראשון:

...וי"א דכל היכא דאיכא חששא דמיתה פודין אותן בכל ממון שיכולין לפדותן, ולא מסתבר דכל שבי כולהו איתנהו ביה,¹⁸ ועוד דגבי אשה איכא

לטוליטילא, ונצול ברחמיו וברב חסדיו. ומשום הכי אמר החסיד, מוטב שתאבד מעט חכמה היתרת מישראל, ממה שתאבד חכמת התורה עיקר, וזה האות שאז פסקה אותו הדבר והשמד לתפוס חכמי הגולה...". וראה ש' עמנואל, "האם סירב מהר"ם מרוטנבורג להשתחרר מבית הכלא?", נטועים יט (תשע"ד), עמ' 155-169.

16 ראה גם שו"ע יו"ד רנא, יד: "יכולים לשנות, אפי' מתלמוד תורה, לצורך שלשים פשיטים להגמון בכל שנה, לפי שהוא הצלת נפשות, שאם לא יתפשרו עמו יש כמה עניים שאין להם ליתן, ויכום ויפשיטום ערומים"; וראה שם ביאור הגר"א ס"ק כד, שצ"ן לכך מקור ותקדים: "כמו שמצינו במקרא, שהיו נותנין קדשי בדק הבית להמלכים של אומות העולם, וכ"ש בצדקה". בשני המקרים מדובר בממון ציבור, אותו משנים מיעודו הראשוני לטובת הצלת נפשות. עם זאת, לא נאמר שהדבר חובה, ובהחלט ניתן להניח שזו הייתה החלטת הקהל. וראה מה שהובא בתחומין לא (תשע"א), עמ' 34-35, בהקשר דומה, בשם ר"ש אלישיב: "...כיון שהציבור הוא המשלם - יש להתחשב במה הציבור המשלם מעוניין יותר", ושם עמ' 37: "מצוה על הממונים על הציבור לעשות בכספי הציבור מה שרוב הציבור רוצה". כל שהתחדש בפסיקה זו הוא שהדבר מותר. אף שמדובר בממון שמלכתחילה הוקצה לתלמוד תורה ולבדק הבית, רשאי הציבור להחליט על העברה להצלת נפשות; הא ותו לא, ולא שחובה כך לנהוג.

הוא הדין ביחס למה שכתב הרמב"ם, הל' מתנות עניים ח, יא: "אנשי העיר שגבו מעות לבנין בית הכנסת ובא להן דבר מצוה מוציאין בו המעות. קנו אבנים וקורות לא ימכרום לדבר מצוה אלא לפדיון שבויים, אף על פי שהביאו את האבנים וגדרום ואת הקורות ופסלום והתקינו הכל לבנין, מוכרין הכל לפדיון שבויים בלבד, אבל אם בנו וגמרו לא ימכרו את בית הכנסת אלא יגבו לפדיון מן הצבור".

17 הרב משה הרש"ר (במאמרו שיובא להלן, פרק ה) דייק שזו גם דעת הרמב"ם, שכן בהל' מתנות עניים א, י כתב שאין לפדות שבויים יתר על כדי דמיהם, זאת הגם שהקדים וכתב שם ש"כל השבויים הם בחזקת סכנה".

18 ראה ב"ב ח ע"ב: "פדיון שבויים מצוה רבה היא... דכתיב והיה כי יאמרו אליך אנה נצא ואמרת אליהם כה אמר ה' אשר למות למות ואשר לחרב לחרב ואשר לרעב לרעב ואשר לשבי לשבי, ואמר רבי יוחנן כל המאוחר בפסוק זה קשה מחבירו... שבי [קשה מכולם] דכולהו איתנהו ביה"; רמב"ם הל' מתנות עניים ח, י: "פדיון שבויים קודם לפרנסת עניים ולכסותן, ואין לך מצוה גדולה כפדיון שבויים שהשבוי הרי הוא בכלל הרעבים והצמאים והערומים ועומד בסכנת נפשות, והמעלים עיניו מפדיונו הרי זה עובר על לא תאמץ את לבבך ולא תקפוץ את

חששא דעריות ולא חששו ואף על גב שקרקע עולם היא היה להם לחוש...

ואחר שבממון הקהל מדובר, נמצאת למד אפוא על קיומה של מחלוקת ראשונים בשאלה אם פיקוח נפש דוחה ממון הרבים. לדידם של התוספות בביאורם הראשון, יש לתעדף נפשות, ואם אכן בסכנת נפשות מדובר, הרי שהציבור ייתן "ממון הרבה" ובלבד שהלה יינצל. לא כן לביאורם השני של התוס', ולא כן לרמב"ן, הסבורים כי גם סכנת נפשות אינה מצדיקה, ואינה מתירה, הוצאת ממון מעבר לשוויו של השבוי. ימות הלה בשבוי, ובלבד שלא נגיע ל"דוחקא דציבורא"¹⁹ ולחשש "ליגרבו טפי".

ד. "דוחקא דציבורא" - "איבוד נפשות"

כמחלוקתם של ראשונים, כך לימים מחלוקתם של אחרונים ושל פוסקים. בשו"ת נחלה ליהושע - לר' יהושע צונצין - סו"ס ה, ²⁰ כתב:

...וכ"ש דליכא למיחש לטעמא דדוחקא דציבורא כל היכא דאיכא איבוד נפשות, זכר לדבר... משמע דאע"ג שהציבור נדחקין לפרנסה, לית להו להניחו שימות, אלא מפרנסין אותו, ואין ס' שעל זה הטעם סמכו כל הראשונים להיות מפדין את השבויים יתר על כדי דמיהן...

ר"י צונצין מכריע אם כן הלכה למעשה כתוספות בביאורם הראשון. לדידו, חשש איבוד נפש גובר על "דוחקא דציבורא". זאת ועוד, הוא גם מיידע אותנו שכך נהגו בפועל, הלכה למעשה, "כל הראשונים" (!) שהנהיגו פדיון שבויים יתר על כדי דמיהן.

ידך ועל לא תעמוד על דם רעך ועל לא ירדנו בפרך לעיניך, ובטל מצות פתח תפתח את ידך לו, ומצות וחי אחיך עמך, ואהבת לרעך כמוך, והצל לקוחים למות והרבה דברים כאלו, ואין לך מצוה רבה כפדיון שבויים".

19 דומה כי עתה תוכל להתיישב הערתו החמורה של בעל אילת השחר, גטין שם, שהקשה: "משמע דמדין תורה חייבים לפדותו אע"פ שיש דוחקא דציבורא, ויל"ע אמאי תיקנו רבנן להפטר... אם חייבה התורה לפדות אף ביתר מדמיהם אע"פ שיש דוחק להציבור, איך יפקיעו רבנן חיוב התורה, הא זה גופא חייבה התורה", ולא יישב. עתה, לאור כל שהתבאר, דומה כי ניתן להציע, שזו דוגמה נאה להפעלת חכמים (בנסיבות מיוחדות וחריגות) סמכות שניתנה בידם: "הקפאת" מצוה בשב ואל תעשה - ראה ברכות כ ע"א, יבמות צ ע"ב, גטין לו ע"ב ועוד. כך במצוות שונות: תקיעת שופר ונטילת לולב בשבת ועוד, וכך גם בנידוננו. במהלך הדורות נוכחו חכמים לדעת ששימור דין דאורייתא עלול להביא לשבר כלכלי-ציבורי עצום (ראה לעיל הע' 14-15), כזה שעם ישראל יתקשה לשרוד אותו. תיעדפו אפוא חכמים את הציבור על חשבון היחיד, זאת הגם שבנפשו-ממש עסקינן. וראה להלן הע' 24.

20 מובא באשל אברהם (מבוצ'אץ'), יו"ד סי' רנב.

לא כך סבר מהר"ם לובלין, שבשו"ת שלו (סי' טו) דן בשאלתה של קהילת אפטא, אם אנשיה חייבים לפדות "נער הנתפש בידי ישמעאלים שטענו עליו שנתפס עם הזונה הישמעאלית ורוצים לדונו במיתה או באונס המיר דת חס ושלום... ואם חייבים לפדותו, אם החיוב הוא אפילו יתר מכדי דמיו, ומהו פי' בכדי דמיו, זה תורף ותוכן השאלה..."

בתשובתו קובע מהר"ם מלובלין:

נ"ל פשוט דאין מחוייבים לפדותו יותר מכדי דמיו, ולא ידעתי מהיכי תיתי שיעלה על הדעת שיהיו מחוייבים לפדותו יותר מכדי דמיו, דמ"ש משאר שבויים חוץ מת"ח, כמבואר בפוסקים, דהא הכא שייכי טעמים דתרי שינויים דגמרא, טעמא דדוחקא דצבורא גם טעמא דלא ליגרבו, כי אם יפדו אותם בסך גדול בכל יום יעלילו על כל בר ישראל שיכנס לבתיהם לומר שנתפס עם הזונה, ואי משום שמבקשים להרגו, לא אשתמט שום פוסק לכתוב ולחלק שאם מבקשים להרגו שמחוייבים לפדותו אפי' יותר מכדי דמיו, ולא כתבו אלא שאם מבקשין להרגו פודין אותם אפי' לאחר ששינה ושילש. ואדרבא מוכח בהדיא מסוגייתא דשמעתין דההוא גברא דזבין נפשיה ללודאי וכו' שאין פודין אותו אלא בכדי דמיו... ועוד יש להביא ראיה... בהדיא דמשום דלא יטמאו בין העו"ג אין פודין יותר מכדי דמיו, דהתוס' הקשו שם בהשולח על מתני' דאין פודין את השבויים יותר מכדי דמיהם מהא דרבי יהושע בן חנניה דפרקי' לההוא תינוק בממון הרבה בפ' הניזקין, ותרצו משום שהיה מופלג בחכמה; ומה הקשו, והא התם היה חשש שלא יטמא בין העכו"ם, שהרי תינוק קטן היה ומתני' קתני אבל פודין את בניו וכו' משום שלא יטמאו בין הע"ג. אלא ע"כ האי דפודין את בניו ר"ל בכדי דמיהם, ומהא מייתי ר' אמי לקטלא מכח כל שכן ודיו לבא מן הדין להיות כנדון...

דעת מהר"ם לובלין חלוקה אפוא על זו של הנחלה ליהושע. לדידו, הלכה למעשה, גם במצב של חשש נפשות, אין פודין ביתר מכדי דמיו. יתרה מזו, לדידו, גישה אחרת תהא ממש מופרכת, שכן "לא אשתמט שום פוסק לכתוב ולחלק שאם מבקשים להרגו שמחוייבים לפדותו אפי' יותר מכדי דמיו". ואם את נפשך לשאול, כיצד הוא יכול לכתוב כך, שעה שהוא בוודאי יודע שזה בדיוק מה שטענו התוס' בביאורם הראשון! ובכן, כנראה ששובר-תשובתך בדיוק לשונו: "שום פוסק". יש להניח שהוא סבור כי כבוד ביאורם הראשון של

התוס' במקומו מונח, ואולם מכלל פרשנות למדנית הוא לא יצא ולכלל פסיקת הלכה למעשה לא הגיע.

הוא שאמרנו אם כן, מחלוקת האחרונים מקבילה למחלוקת הראשונים, בשאלה אם במקרה של סכנת נפשות פודין בכל ממון. ואכן כך הוצגו הדברים בפתחי תשובה (יו"ד סי' רנב סק"ד).²¹

בין כך ובין רואים אנחנו שמשקל רב ומשמעותי ניתן לממון הקהל, עד כדי היותו גובר על הצלת נפש מישראל. על כפות המאזניים מונחים ממון הקהל מזה ונפש ישראל מזה, והגם שדרך כלל קיימא לן שאין דבר העומד בפני פיקוח נפש, ממון הקהל עשוי לעמוד אפילו מול פיקוח נפש. ביאורם השני של התוספות, דעתו של הרמב"ן, דעת מהר"ם לובלין ואסכולותיהם, מעלים כי "דמיי" הקהל גוברים על "דמיי" האדם.

זאת ועוד, דומה כי ביחס לנידון דנן, יתכן שגם החולקים - הביאור הראשון בתוספות, נחלה ליהושע ואסכולותיהם - יסכימו שממון הקהל גובר. זאת משום שבשונה מסוגיית פדיון שבויים, שבה דובר בפיקוח נפש ודאי ומובהק, הרי בנידון דנן אין מדובר אלא בחשש ובשמא; ובשונה מסוגיית פדיון שבויים שבה מדובר באנשים מסוימים, מוגדרים ומובחנים, שהם הנמצאים בסכנת נפשות, בחינת "חולה לפנינו", הרי בנידון דנן מדובר באמירה סטטיסטית, לא מובהקת ולא מובחנת. בשל כך, אין זה מופרך להניח שגם אותם שסברו כי בסוגיית פדיון שבויים סכנת נפשות גוברת על ממון הציבור, הרי שבנידוננו גם הם יסכימו שממון הציבור הוא שגובר.

21 "עי' באשל אברהם בשם שו"ת נחלה ליהושע, דבמקום דאיכא למיחש לקטלא פודין; ועיין בתשובת יד אליהו סי' מ"ג שלא כתב כן, אלא דאפילו בעומד להריגה אין פודין יותר מכדי דמיו... וכ"כ בתשובת מהר"ם לובלין סימן ט"ו... ועיין בספר בה"י סק"ב כ' בשם הגאון מהרש"ק שנעלם ממנו דברי תוספות בגטין הנ"ל דאם ביקשו להרגו פודין ע"ש... אך בתשובת כנסת יחזקאל סימן לח השיג עליהם משום דהאי תירוצא דסכנת נפשות לא שייך אלא אם טעמא משום דוחקא דצבורא אבל לטעמא דלא לגרבי הסברא להיפך, דאם בס"נ פודין ירצו להרוג את השבויים כדי שיפדו יותר מכ"ד וגם יגרבו וירצו להרוג, וא"כ לפמ"ש הרמב"ם והשו"ע טעמא דלא לגרבי שפיר כתב מהר"ם לובלין שאין הקהל צריכין מטעם א"פ את השבויים אף בס"נ יותר מכ"ד...".

ה. "צבור הנדחק - פיקוח נפש"

בשו"ת חתם סופר (ח"ה, חו"מ סו"ס קעז) נשאל שאלה שביסודה היא אמנם למדנית-עיונית-מופשטת, ברם תשובתו משתלבת עם אותה תפיסה שהוצגה לעיל, ואשר סבורה כי ממון הקהל גובר. השאלה שהוצבה לפניו הייתה ביחס לשיטת הסוברים שצריך אדם לבזבז כל הונו כדי לא לעבור על לאו, ואפילו עברה שהיא בשב ואל תעשה.²² או-אז קשה לכאורה פסיקת הרמב"ם שהורה כי אותו שאינו פודה שבויים ומעלים עינו, הרי זה עובר על לאו של לא תעמוד על דם רעך ועל לאו של לא תרדה בו בפרך לעיניך.²³ אם כך הדבר - נשאל החת"ס - מדוע אמרו בסוגיית גטין שאחד הטעמים לאי-פדיית שבויים יתר מכדי דמיהם הוא משום דוחקא דציבורא, והרי הם עוברים על לאוים אלה! בתשובתו כתב החת"ס:

נ"ל ליישב... דלא אמרה הר"ן אלא ביחיד שצריך לבזבז כל ממונו ולהטיל עצמו על הציבור להתפרנס מן הצדקה ולא יעבור על ל"ת, אבל ציבור הנדחק ובפרט בזמן שאו"ה תקיפים על שונאי ישראל, הוי דוחקא דציבורא בכלל פ"נ... ע"כ חשו לדוחקא...

הא לך שאף החת"ס סבור שלממון ציבור גדר שונה מזה של ממון היחיד, ו"דוחקא דציבורא (בשונה מדוחק היחיד) בכלל פיקוח נפש",²⁴ על המשמעות

22 ראה שו"ת הריב"ש סי' שפז; שו"ת חוות יאיר סי' קלט; הגהות רעק"א על יו"ד סי' קנז ופת"ש שם, ועוד.

23 החת"ס מציין שני לאוים אלה בלבד, אך הם כנראה רק דוגמה, שכן לאמתו של דבר, הרמב"ם מונה מצוות רבות נוספות - ראה הל' מתנות עניים שם: "... אין לך מצוה גדולה כפדיון שבויים... והמעלים עיניו מפדיונו הרי זה עובר על לא תאמץ את לבבך ולא תקפוץ את ירך ועל לא תעמוד על דם רעך ועל לא ירדנו בפרך לעיניך, וביטל מצות פתח תפתח את ירך לו, ומצות וחי אחיך עמך, ואהבת לרעך כמוך, והצל לקוחים למות והרבה דברים כאלו...".

24 תמה עליו רבי ישראל אייזנשטיין, בספרו עמודי אש, סי' ד - קונטרס כללי תורה, סי' ז: "וראיתי בשו"ת חתם סופר [חו"מ סי' קעז] שהקשה לשיטת הרמב"ם דבפדיון שבויים איכא לא תעמוד על דם רעך, אם כן אמאי אין פודין השבויין יותר מכדי דמיהן, הא בלא תעשה צריך ליתן כל ממונו. ועיין שם שתירץ, דמה דצריך לבזבז כל ממונו לא אמרינן אלא ביחיד ולא בציבור, עיי"ש. ובמחילת כבוד תורתו דבריו תמוהין, דאם כן אמאי אמרינן בש"ס גיטין (מה ע"א) על האיבעיא דהא דאין פודין אם הוא משום דוחקא דציבורא או דלא ליתי ולגרבי טפי, ועל זה הביאו ראייה מלוי בר דרגא דפרקא לברתא בתליסר אלפי דינרי זהב, עיין שם דמסקי דשלא ברצון חכמים היה. ולדעת החתם סופר הא ביחיד באמת צריך ליתן כל ממונו, ואם כן מאי ראייה מייתי, וגם אמאי היה שלא ברצון חכמים. ויש לומר בדוחק, דהיה יכול הדבר לנגוע להציבור, שאם היחיד נתן הרבה מעות, אם יתרבה הדבר בציבור ירצו בעד השבויין הרבה מעות, והוא דוחק גדול. ובאמת קושייתו מעיקרא לא קשיא מידי, דחכמים יש בכוחם לעקור

ההלכתית הנגזרת מכך.

ואכן, מעין זה מצאנו הכרעות הלכה למעשה אצל כמה מרבני הדור האחרון. כך, לדוגמה, הרב משה הרשור, שבמסגרת מאמרו "גדרי חיובי הצלה בחולים שיש בהם סכנה" דן בשאלה "מהי חובת האדם בממונו כדי להציל חברו מסכנה".²⁵ בתוך דבריו קבע מסמרות בהבחנת ציבור מיחיד:²⁶

ונראה שמהדין שאין לפדות את השבויים יותר מכדי דמיהן ומטעמא דדוחקא דציבורא מוכרח יסוד גדול בדיני הצלה. דציבור יכול לקבוע הנהגות או תקנות לטובת הציבור, אע"פ שעל ידי כך אפשר שיחידים יכולים להגיע לסכנה, או ימנע הצלה מן היחידים, דעיקר דין לא תעמוד על דם רעך הוא דין ביחיד... חייב היחיד לעשות הכל כדי להציל חברו, אבל רבים יכולים לקבוע שטובת הציבור קודמת, ובזה מבואר הדין דמצד דלא ליענו ציבורא תיקנו שלא לפדות ביותר מכדי דמיהם אע"פ שיש סכ"נ בשביה... שמשום תיקון הציבור אין להתחשב בסכנת היחיד. ומשו"ה מובן הדין שאין לפדות ביתר מדמיהן משום תקנת הציבור.²⁷

מפורשת אם כן תפיסתו שככלל, יכול ציבור לתקן תקנות המסכנות יחידים. אחת הנגזרות היא האפשרות לתיעדוף ממון הציבור על פני נפשות היחיד, כמו שנעשה בהימנעות מפדיית שבויים במצבים מסוימים. הוא הדין א"כ בנידוננו: שימור כלכלת המדינה גם על חשבון סיכון מבוקר של יחידים.²⁸

דבר מן התורה בשב ואל תעשה היכא דאיכא טעמא, והכא משום דוחקא דציבורא או דלא לית ולגרבי טפי אמרו שאין צריך לבזבז ממונו, וזה פשוט". וראה במאמר הר"מ הרשור (שיובא מיד להלן) שדחה את קושייתו. כן עיין בשו"ת ציץ אליעזר ח"ה, סי' מ אות יא; שו"ת עשה לך רב ח"ט סי' רסט. ואמנם בשו"ת שבט הלוי ח"ה סי' קעד כתב: "דבמציאות של זמן הזה שלא שייך הענין שדוחקא דציבורא יביא אותם לידי סכנה ופקו"נ...". אך בדין העיר על כך הרב רועי הכהן ז"ק, בספרו הקצאת משאבים ציבוריים (=כתר יא), עמ' 276 הערה 119: "נראה כי כוונתו היא שברמה הקהילתית הוולונטרית אכן התבטלו חששות אלו, שכן התשובה עוסקת במגבית מהציבור, אך אין דבריו מוסבים על המציאות התקציבית ברמה השלטונית".

25 הרב משה הרשור, הלכה ורפואה ג (תשמ"ג), עמ' מה-נ.

26 עמ' מה-מו.

27 בדרך זו מבאר שם הלכות נוספות; וראה שם את דיונו באפשרות ההשוואה לגדרי הוצאה למלחמה.

28 ראה גם מה שכתב הרב מ"ד טנדלר בספרו כבוד הרב, עמ' 168, בהקשר זה של אי-פדיון שבויים יתר על כדי דמיהם: "...ודאי יש דין מיוחד כשמדיינים בתקציב החברה, שאסור להביא החברה לידי עניות שלא יהיה מספיק כספים לצורכי ציבור. שאין מושג של 'מלך' על בית חולים ענקי ו'החברה' אינה רק אפשרויות למגבית לפדית שבויים". כן ראה סיכומו של הרב רועי הכהן ז"ק, הקצאת משאבים ציבוריים (לעיל, הערה 24), עמ' 279-280: "חלה על השלטון חובה הלכתית

סוגיה נוספת שצוינה בהקשר זה, היא מה שסופר בב"ק (פ"א):

ת"ר, מעשה בחסיד אחד שהיה גונח מלבו ושאלו לרופאים ואמרו אין לו תקנה עד שינק חלב רותח משחרית לשחרית, והביאו לו עז וקשרו לו בכרעי המיטה והיה יונק ממנה משחרית לשחרית. לימים נכנסו חבריו לבקרו, כיון שראו אותה העז קשורה בכרעי המיטה, חזרו לאחוריהם ואמרו לסטים מזויין בביתו של זה ואנו נכנסין אצלו. ישבו ובדקו ולא מצאו בו אלא אותו עוון של אותה העז, ואף הוא בשעת מיתתו אמר יודע אני שאין בי עוון אלא עוון אותה העז שעברתי על דברי חברי.

המאירי על אתר²⁹ תמה: "אף על פי שבמקום פקוח נפש הותרו האיסורין להתרפא בהם", והרי התיאור הוא של פיקוח נפש, והשיב המאירי: "דבר שנאסר מכח תקנה ומחשש פסידת אחרים ראוי להחמיר בה ביותר", כלומר אף יותר מאיסורי תורה.³⁰ לשון אחר: בשר חזיר הותר, אך "פסידת אחרים" אסור.

סוגייה זו - כביאורה במאירי - נמצאת בזיקה ישירה לסוגיית פדיון השבויים יתר על כדי דמיהם:

ומטין בי מדרשא בשם הגרש"ז אויערבך הוכחה לכך מהא דאיתא בגטין...

לשמור על יציבותה של הקופה הציבורית... ליציבות תקציבית נודע מעמד הלכתי של פיקוח נפש ברמה הציבורית, שיש בו בכדי לדחות פיקוח נפש של פרטים...".

29 ראה גם שטמ"ק שם.

30 עי' בשו"ת אבני נזר, חו"מ סי' קצג - תשובת אביו, הרב זאב נחום אב"ד ביאלא, שהשיג על הדברים: "...והנה לפי תירוץ - של המאירי - היה צריך דין זה להיות בפוסקים, שפיקוח נפש אין דוחה איסור כזה, ולא מצינו בפוסקים דין זה. אך לפי דברי הרמב"ן ז"ל (פרשת בחקותי - ויקרא כו, יא) אתי שפיר, דנהי דמן הדין מי שאינו צדיק גמור ורוצה להתרפאות ברופאים פקוח נפש דוחה גם איסור זה, רק לחסיד הי' נחשב עוון כנ"ל, לכן לא הביאו הפוסקים דין זה כיון דמן הדין מותר משום פיקוח נפש אפי' איסור כזה כנ"ל...". ברם כל האמור תואם את שיטתו שם שרשאי אדם שלא לחוש לדברי הרופאים: לצום ביום כיפור למרות הוראתם, ולא לאכול חזיר למרות הנחייתם. וראה גם שו"ת האלף לך שלמה או"ח סי' שנא. ברם מן המפורסמות שרוב-ככל הפוסקים חלקו על תפיסה זו, ואף שללוה בחומרה. ראה שו"ת הרדב"ז ח"ג סי' תמד, וראה גם ח"ד סי' סז; שו"ת חתם סופר או"ח סי' קעז; שו"ת בנין ציון סי' קיא; שו"ת מעשה אברהם יו"ד סי' נה; ר"י עייאש, שבט יהודה סי' שלו; שו"ת כנף רננה או"ח סי' ס; שו"ת דברי מלכיאל ח"ה סי' לה; שו"ת אור גדול סי' א (דף ג ע"ב); שו"ת מהרי"ץ דושינסקי סי' כג; שו"ת יביע אומר ח"ו, יו"ד סי' יג ועוד. בהתאם, בכל שנוגע הלכה למעשה, אין כל ראייה מן האמור. ועי' בשו"ת מהרש"ם ח"ה סי' נד, שהעיר כי "אולי התם הי' בידו לשלם, רק שהבהמה דקה רועה בשדות אחרות וא"י באיזה שדות חמיר טפי, אבל צ"ע לחלק בזה". וראה שם ביאורו בסוף התשובה: "והאי מעשה דחסיד - י"ל שחשבו לעוון משום שהי' חסיד, וחסיד שרי למסור נפשו על כל המצוות", ואם כן אין זה עניין לשאר בני אדם.

דאין פודין את השבויים יותר מכדי דמיהן... בחד לישנא משום דוחקא דציבורא, והלא איתא בב"ב ח ע"ב דשבי חמור מכולם, מרעב מחרב וממיתה, א"כ משום סיבה כספית, איך לא נציל השבויים, הלא פיקו"נ הוא? וע"כ דממון הרבים גדר שונה הוא מממון היחיד, ואין מחייבים אותם להוציא ממונם ואפילו לצרכי פיקו"נ.³¹

שתי הסוגיות - גטין וב"ק - משיקות אם כן לתפיסה אחידה: לממון הרבים גדר שונה מזה של ממון היחיד, ובהתאם לכך עשוי ממון הרבים לגבור אף על נפשות היחידים.

ו. "ממון הרבים - גדר שונה הוא מממון היחיד"

גם ר"י ענגיל (שו"ת בן פורת, ח"ב סי' י, עמ' 84), שנשאל אודות דרך חלוקתם של מעות רבים, שלל כל שינוי מנוהג קודם, וזאת בהסתמכו, בין השאר, על אותה תפיסה של החרגת ממון ציבור: "דממון רבים כנפשות ממש חשוב".³²

31 הרב אברהם יצחק נריה, "פקוח נפש בשבת בצבא", תחומין ג (תשמ"ב), עמ' 20-21. 32 והוסיף לכך שם ראייה מדיוק המקרא: "...שמעתי זה שנים רבות בשם צדיק אחד ז"ל... שע"כ לא נאמר בפ' והיה אם שמוע ובכל מאודכם, דעל ובכל מאודך אמרו ז"ל בהרואה בכל ממונך, וע"כ רק בפרשת ואהבת דנאמר בל' יחיד הוצרך להיאמר ובכל מאודך. משא"כ בפ' והיה אם שמוע תשמעו וגו' דנאמר בל' רבים לא הוצרך להיאמר, דממון רבים כנפשות, וכבר נכלל באמרו ובכל נפשכם, כך שמעתי". מעין זה כתב גם בספרו גליוני הש"ס, שבת מב ע"א "בשם רב גדול וצדיק זל"ה", וגם שם: "ממון של רבים כנפשות חשוב" (וראה להלן הערה 48). והשווה עם מש"כ אור החיים (דברים יא, יג): "בכל לבבכם ובכל נפשכם", ולא אמר בכל מאודכם, כסדר שאמר בפרשת שמע, לפי שפרשת שמע נאמרה בלשון יחיד, ויכול להיות שימצא יחיד שיהיה לו ממון חביב עליו מנפשו, אבל כללות הציבור שעמהם מדבר מן הנמנע שהיה להם ממון חביב מנפשם, כי כל אשר לאיש יתן בעד נפשו, ולזה כשאמר בכל נפשכם מכל שכן בכל מאודכם".

עוד הוסיף ר"י ענגיל: "שוב ראיתי דדבר זה דממון רבים כנפשות חשוב יש לו מקור בס' החינוך מצוה רלו". כוונתו מן הסתם להבחנה שם, באיסור לשון הרע, בין יחיד לציבור: "אין המוסר יכול לומר בשביל שפלוני מיצר לי אני מוסרו ביד גוים..."; לעומת זאת, "המיצר לציבור מותר לציבור למוסרו ביד גוים", וטעמו של דבר: "מוטב ימות איש אחד ולא יזיק ויאבד לרבים גופם או אפילו ממונם". וראה מש"כ הרא"י נריה, שם, בהקשר זה: "ונראה שכך למד אף הגר"י ענגיל זצ"ל... דכתב בגליוני הש"ס בשבת... וחידש שאף ממון דרבים אף הוא חשוב כנפשות". וראה גם תשובתו של ר"י ענגיל, בשו"ת מנחם משיב ח"א סי' לג, עמ' 182-183. וראה שו"ת דברי יציב חו"מ סי' עט: "...דה"נ בצער של רבים שייך עכ"פ לומר דחיהם קודמין". יצוין שהרמ"צ נריה, צניף מלוכה, עמ' 125, העיר על כך מהברייתא שבערובין מה ע"א אשר קובעת כי אין מחללים שבת בשל גוים שבאו על עסקי ממון, זאת אף שמדובר בממון רבים.

תשובה חשובה של מהר"י בן לב שימשה אף היא בסיס לגיבוש הלכת זכות הציבור לקבל החלטות המתעדפות כלכלה על נפשות. במקורה, תשובת מהריב"ל (ח"ב סי' מ) נסבה על השתדלות בשחרור יהודי אחד כאשר קיים חשש שכנגדו יתפסו יהודי אחר:

ראובן היה לו אהבה עם השרים ויועצי המלכות ולפעמים היו תופשין מחמת המלכות לקצת יהודים עשירים והיו כותבין לשראפי"ש או לשרא אומניות כמנהג המלכות הלז, וזה היהודי שיש לו אהבה עם השרים יש לאל ידו להציל איזה יהודי מאותה הצרה, אבל ירא לנפשו שאם יציל לשמעון יקחו ללוי תחתיו, מאן לימא ליה דדמא דשמעון סומק טפי דילמא דמא דלוי סומק טפי, ועל זה שאל אם הרשות בידו להציל לשמעון מצרתו.

תשובה. עיקרא דהאי מילתא איתא ביבמות פ' הערל (דף עט) אמרינן התם מאי שנא הני, אמר רב הונא העבירום לפני הארון, כל שהארון קולטו למיתה כל שאין הארון קולטו לחיים. מתיב רב חנה בר בזנא, ויחמול המלך על מפיבושת בן יהונתן בן שאול שלא העבירו, וכי משוא פנים יש בדבר, אלא שהעבירו וקלטו ובקש רחמים ופלטו. ואכתי משוא פנים יש בדבר, אלא שבקש רחמים שלא יקלטנו הארון. מהך שמעינן בנדון דידן, שאם כבר כתבו ליהודי אחד לשאראף ותפשו אותו והדבר ידוע שאם ימלט זה שיקחו אחר תחתיו, אין להשתדל להצילו; אבל אם יצאה גזרה לקחת קצת יהודים לאומנות המלך לשאראף וכיוצא בו, הרשות נתונה להשתדל להציל לכל מי שירצה. והאי דכתבי' דאם כבר נכתב למלכות דאסור להשתדל להצילו כיון דמנהג הוא לקחת אחר תחתיו היינו דוקא היכא דהוי ודאי דלית ספיקא, אבל היכא דאיכא ספיקא די עידנא ישתנה ויעבור זעם ולא יקחו אחר תחתיו אין ספק מוציא מידי ודאי. ובנדון דידן הא חזינן דרבים נצולו ולא לקחו אחרים במקומם ומשום הכי מילתא דפשיטא הוא דכל המציל אינו מפסיד אדרבה מצוה רבה קא עביד...

שתי הבחנות עורך אם כן מהריב"ל. הראשונה, בין מצב שבו האחד כבר נתפס וידוע שאם ימלטו אותו יילקח אחר תחתיו, ובין מצב שבו עדיין לא נתפס אף אחד.³³ השנייה, בין מצב שבו ברור וודאי שאם ישוחרר האחד ייתפס זולתו, ובין

33 כדמות ראייה לדבר, ראה ירושלמי, בבא קמא ג, א: "...נישמעינה מן הדא, שור שעלה בחבירו ובא בעל השור ושמטו מתחתיו, אם עד שלא עלה שמטו ונפל ומת פטור ואם דחהו ונפל

מצב שבו לא מופרך להעריך שגם אם ישוחרר האחד לא ייעשה מאמץ לתפוס אחר במקומו.

ועוד הוסיף מהריב"ל:

דאף על גב דעל עסקי ממון הם נתפסים, הא אמרינן בפרק הגוזל בתרא (ב"ק ק"ז ע"א) כתוא מכמר מה תוא זה כיון שנפל למכמר אין מרחמין עליו אף ישראל³⁴ כיון שנפל ליד אומות העולם שוב אין מרחמין עליו, וכתב הרא"ש דמעסקי ממון בא לידי סכנת נפשות, יעויין שם בפסקיו.³⁵

הוקש אם כן הממון לנפשות, ולו רק מעשית.³⁶

כאמור, תשובה זו הובאה בעת החדשה כמקור לשאלת הפעלתם של שיקולים ציבוריים, כולל כלכליים, שישפיעו על נפשות. במסגרת מאמרו של הרב שבתאי רפפורט, "קדימויות בהקצאת משאבים ציבוריים לרפואה",³⁷ הוא דן במצבים שונים של תכנון רפואי, כולל כאלה שיבואו על חשבון נפשות. דוגמה לדבר: החלטה כי בשל עלותם הגבוהה של ניתוחי השתלת מעקפים לעורקי הלב הכליליים יש להפסיקם לחלוטין, ואת הממון שייחסך יש להעביר לטיפול מניעת מחלות לב. הוא הדין הקצאת משאבים משמעותיים לעריכת בדיקות סקר לגילוי מחלות קשות, שתבוא על חשבון קיומם של טיפולים רפואיים מצילי חיים. ברי כי החלטות אלה גוזרות לשבט את גורלם של לא מעט חולים, ובכל זאת רשאי הציבור לקבלן, ואף להגדיר זאת כ"מעשה הצלה".

ומת חייב. אמר רבי יוסי ותישמע מינה ראה אמת המים שוטפת ובאה לתוך שדהו עד שלא נכנסו המים לתוך שדהו רשאי לפנותו למקום אחר משנכנסו אין רשאי לפנותו למקום אחר. אהן כריסו ארגירא, עד דלא ייתי אהן כריסו ארגירא שרי מימר פלן עביד עיבידתי פלן עביד עיבידתי, מן דייתי אהן כריסו ארגירא אסיר. הדין אכסניי פרכא עד דלא ייתון רומאי שרי מיחשדוגייה ומן דייתון רומאי אסיר...".

34 הכוונה לממון ישראל, כמפורש שם: "...מה תוא זה כיון שנפל במכמר אין מרחמין עליו, אף ממון של ישראל כיון שנפל ביד עובדי כוכבים אין מרחמין עליו".

35 רא"ש, בבא קמא פ"י ס"ו כז: "... ממון של ישראל כיון שנפל ליד עובדי כוכבים אין מרחמין עליו ונוטלין היום מקצתו ולמחר נוטלין כולו ולבסוף מייסרין את נפשו והורגין אותו שיודה אולי יש לו יותר ממון...".

36 הכרעת מהריב"ל הובאה הלכה למעשה על ידי הש"ך, חו"מ סי' קסג ס"ק יח, שהוסיף: "עיין בתשובת ר"א נ' חיים סי' מ"ט, ובתשובת מהרשד"ם סי' ש"ד, ובתשו' מהרא"ן ששון סי' מ"ח דף ע' ע"ג, ובתשו' נ' לב דף ע"א וע"ב ובספר א' ריש כלל י"ב".

37 אסיא מט-נ (תש"נ), עמ' 5-17; שם נא-נב (תשנ"ב), עמ' 46-53; וראה דברי חותנו, הרב מ"ד טנדלר, שבספר כבוד הרב, עמ' 167-169.

...מן הדברים הללו עולה בבירור שאף אם נאמר שחולה הזקוק להצלת נפשו, והוא כבר מאושפז בבית החולים, אסור לסלקו משם כדי להציל אחר, משום שאין דוחין נפש מפני נפש,³⁸ ואף אם נאמר שחולה שקיבל תור לניתוח שיתבצע בתוך זמן כזה שיתכן שהניתוח יציל את חייו, גם אותו אסור לדחות מפני אחר,³⁹ מכל מקום מותר לתכנן את הקצאת המשאבים לטווח ארוך, לפי סדר עדיפויות שונה מן המצב הקיים. אם ההחלטות שיתקבלו עכשיו, לגבי סגירת מחלקות מסוימות, או צמצומן, לא ישפיעו על חולים הזקוקים כבר לטיפול במחלקות אלה, וכבר נקבע להם טיפול שכזה, אין מניעה לקבלן. לדוגמא, אין סיבה שלא להחליט שניתוחי השתלת מעקפים לעורקי הלב הכליליים, הם יקרים מדי, ויש להפסיקם לחלוטין החל מעוד שנתיים מהיום, ולנצל את הכסף שיתפנה אז לטיפולים מונעים מחלות לב. דבר זה נעוץ בעקרונן שקבע מהר"י בן לב... אף אם החלטה זו מגדילה את הסכנה היחסית לאותם אנשים שמצב ליבם אינו תקין עכשיו ובעוד שנתיים יצטרכו ניתוח מעקפים, גם דבר זה מותר לדעת מהר"י בן לב, שנפסקה להלכה... חייב הציבור להתחשב ביעילות ההוצאה לרפואה, מבחינת מספר הנפשות שאפשר להציל בהוצאה נתונה...

...נראה ברור שיש לחלק בין שיקולי הציבור לשיקוליו של היחיד. היחיד השוקל לגבי עצמו אם מותר לו לאכול מאכלים שאינם בריאים, או שמא הדבר אסור כיון שהוא מסכן את חייו, יכול לתלות עצמו בהיתר

38 יצוין כי לתפיסה כזו יש מקום גם בדיני ממונות ולא רק בנפשות, ומעניין "אין דוחין נפש מפני נפש" - ראה ירושלמי, בבא קמא ג, א הנ"ל.

39 ראה גם חוות בנימין ח"א סי' יח, דיונו של הרב שאול ישראלי בשאלת הצלתם של רבים על חשבון מעטים באסון צור. הרב ישראלי אסר שם גרימת מוות ליחיד, גם אם יש במותו כדי לסייע בהושעת הרבים: "...מכיון שהכלל של 'וחי בהם' מתייחס במדה שוה אל כל נפש מישראל, ואף אל כל יחיד באותה מדה כמו לגבי רבים... אין כל יסוד להתיר רציחתו של יחיד ושל הדיוט לשם הצלת גדול וחשוב ושל רבים... ולא יועילו לנו בזה שום אומדנות, ושום הצטדקות על רציחת אדם אינה קיימת. וע"כ העובר על זה והציל אפילו רבים גדולים וחשובים בנפשו של יהודי הדיוט ופשוט ביותר דין רוצח עליו, ואין לו שום פטור... ודין המציל כדין רוצח לכל דבריו... כשההצלה כרוכה בהריגת מישהו מישראל, שזה אסור בהחלט ואין שום דרגת עדיפות קיימת בזה, והעושה אחרת דין רוצח ממש עליו". רק "אם עומדת הברירה בין הצלת רבים לבין הצלת מועטים (והם שוים בערך במובן איכותי), יש להעדיף את הצלת הרבים על המועטים", ברם "בשום פנים ואופן אסור להציל, אפילו רבים וחשובים, כשהצלתם מחייבת הריגתו (או אפילו גרם הריגתו) של אחד שאילולא זה לא היה נהרג. העובר על זה והרג אדם מישראל לצורך הצלת אחר או אפילו רבים, דינו כדין רוצח ונידון בבי"ד בדיני רוצח..."

שאינן כאן סכנת נפשות וודאית. אבל כאשר הציבור בא לשקול את עניין החינוך לתזונה נכונה, הרי אין ספק שמתוך כלל האנשים האוכלים אוכל לא-בריא, יבואו כמה מהם לידי סכנה, וחינוך לתזונה נכונה יציל אותם מסכנת נפשות ממש. כיוצא בזה הדין לעניין בדיקות סקר לגילוי מוקדם של מחלות קשות, מסתבר שאין ליחיד חיוב לגשת לבדיקות כאלה, כיון שיכול לתלות ברוב שאינו חולה כעת. אבל מצד הציבור, בדיקות כאלה ודאי שיגרמו להצלתם של אנשים שחלו במחלה קשה, ועדיין אינם מודעים לכך. בתוך אוכלוסייה בגודל מסוים יש להניח בוודאות שיש חולים שכאלה, וממילא בדיקות סקר לכלל האוכלוסייה היא הצלת נפשות ממש. לכן מותר לפנות משאבים לצרכים הללו, גם על ידי הפסקה עתידית של טיפולים וניתוחים שיש בהם הצלת נפשות.

סיכום: ...לפי מה שפסק מהר"י בן לב, מותר לתכנן את הקצאת המשאבים תכנון עתידי, לטווח זמן כזה שביטול אמצעים רפואיים לא יסכן חולים מאושפזים כבר, או כאלה שכבר נקבע להם תור לטיפול... מותר גם להפנות משאבים שנועדו להצלת נפשות, בתכנון עתידי שכזה, לחינוך לבריאות ולמניעת מחלות, ולבדיקות סקר לגילוי מוקדם של מחלות קשות.

הוא שאמרנו: גדול כוח הציבור מכוח היחיד. בכל הקשור להקצאת משאבים, רשאי הציבור לתעדף פעילות אחת על השנייה, גם אם ביטול השנייה מסכן נפשות.⁴⁰ עם זאת אין לכחד ששתי דוגמאות אלה, אין עניינן ממון מול נפשות אלא נפשות מול נפשות. אין ספק שהכרעה כזו, כאשר בשני הצדדים קיים ערך זהה - נפשות, ודאי קלה יותר.

40 מעין הכרעה זו, ראה שו"ת ציץ אליעזר חט"ו סי' לז, שהתיר החלפת בקרה אנושית על חולה מונשם במערכת מכאנית שתבצע השגחה, הגם שמטבע הדברים בזו עלולות להיות תקלות. וראה שם אות ד: "אין לבטל כלל גם בנימוק להיתר, מה שעל ידי ההשתמשות בבקרה האוטומטית יחסכו על ידי כן כח אדם שישתמשו בו להצלת והגשת טיפול לחולים אחרים וביניהם מסוכנים... ואין נקרא זה כדוחים נפש מפני נפש, כי אדרבה זול להצד השני ולטעון להיפך, שעל ידי כח אדם שמצמידים לחולה זה יורד ממילא מתקן ההשגחה על יתר החולים של ביה"ח וביניהם קשים, ולכן יש להתיר התקנת בקרה-אוטומטית אצל חולה זה, ואשר עפ"י רובא דרובא יועיל לו, כדי שלא למעט בהגשת עזרה דרושה ע"י כח אדם לחולים הקשים האחרים... ולכן יש להעדיף חיסכון כח הצלה לאחרים".

בהקשר דומה ניתן לטעון שזו הייתה סברתו של דוד המלך, ששמר מכל משמר על ממון ציבורי, זאת גם כאשר חלוקת אותו ממון עשויה הייתה להציל המון מרעב. כך תואר הדבר במדרש פסיקתא רבתי:⁴¹

... מה כתב אחריו ותשלם כל המלאכה ויבא שלמה את קדשי דוד אביו וגו' (מלכים א' ז, נא), ולמה צריך להם, יש דורשין לשבח יש דורשין לגנאי. דרוש לשבח - דוד ביקש על הדבר... שלא יהיו האומות העולם אומרים מה דוד סבור החריב בית אלהינו ועשה בית לאלהים ננערו אלהינו וגבו נקמתם והחריבו בית אלהים, לכך נתפלל שלא יצטרך להם שלמה. ומי שדורש לגנאי - שבא הרעב בימי דוד שלש שנים והיה לדוד כמה תסבריות צבורין כסף וזהב מה שהיה מתקן לבניין בית המקדש,⁴² והיה צריך להוציא להחיות את הנפשות, ולא עשה כן, אמר לו האלהים בניי מתים ברעב ואתה צובר ממון לבנות בו בניין, לא היית צריך אלא להחיות בו נפשות, לא עשית כן חייך אין שלמה נצרך ליטול הימנו כלום ויבא שלמה וגו' נתן באוצרות בית ה', שלמה המלאכה ולא היה צריך שלמה ותשלם כל המלאכה.⁴³

נכון הוא שלאידך גיסא ניתן לטעון כי זו דווקא ראייה לסתור, שכן בדיוק על כך נאמר "דורשין לגנאי", כלומר רואים זאת בשלילה.

41 פסיקתא רבתי, מהדורת ר"מ איש שלום, פיסקא ו: ותשלם כל המלאכה.

42 גישה שונה, ראה מדרש שמואל (בובר) פרשה לא: "נתחשב דוד בפני עצמו ואמר, אם בורר אני חרב, עכשיו יהיו כל ישראל אומרים מה איכפת לו לבן ישי, הוא בטוח על גבוריו; אם בורר אני רעב, עכשיו יהיו כל ישראל אומרים מה איכפת לו לבן ישי, הוא בטוח על אוצרותיו; נבור דבר שהכל שוין בו" - היינו שבאוצרות פרטיים היה מדובר, לא ציבוריים-כלליים. כן ראה רש"י (שמואל ב כד, יד): "הרעב גם הוא מסור לעשירי" אוצרי פירות" - ממון פרטי.

43 עיי' בעלי תמר שקלים ה, ד: "א"ל כמה נפשות שקעו אבותיך לא הוו אית ב"נ דילעון באורייתא - באהצוי"ר מביא גירסת התשב"ץ ח"ג סימן ק"צ לא הוו תמן ב"נ דמילף באורייתא או חולים המוטלים באשפה וכו', ומסיים, מכאן נראה שיותר היה המצוה ללמוד לתלמידים ולפרנס העניים מבנין ביהכנ"ס, וכ"ה גם גירסת תשב"ץ קטן סימן תקל"ג, וכ"ה בשו"ת מהרי"ק קולין שורש קכ"ח שמביא גירסת רבינו שמואל המובאת בתשב"ץ קטן. ומסיים, מכאן אומר רבינו שמואל שטוב ליתן צדקה לנערים ללמוד תורה או חולים המוטלים באשפה. ומשמע דווקא חולים עניים אבל אם היו עניים ולא חולים טוב יותר ליתן לצדקה בביהכנ"ס עיין שם. והנה בנוגע לחולים או עניים המוטלים באשפה שיש בזה פיקו"נ, יש ראייה מפס"ר סוף פ"ו דהם קודמים אף לבנין ביהמ"ק. וזה לשון הפס"ר סוף פ"י... עכ"ל. אולם רש"י מעתיק... עיין שם".

ז. "כל מה שכרוך בשלום הצבור, יש בו בעקיפין ענין עם פקוח נפש"

דומה כי גם "סוגיית ארנונא" עשויה לחזק תפיסה זו של מעמד ייחודי לממון הציבור. בסנהדרין (כו"ע"א) תוארה "הכרזתו" של רבי ינאי "פוקו וזרעו בשביעית", וטעמו של דבר "משום ארנונא";⁴⁴ כלומר יש בה באותה "ארנונא" כדי לדחות את איסור שביעית. התוספות על-אתר (ד"ה משרבו האנסין) הקשו: "וא"ת, ומשום ארנונא התירו לחרוש ולזרוע, דהויא איסורא מדאורייתא!", והשיבו בשתי דרכים: "וי"ל דמיירי בשביעית בזמן הזה דרבנן; אי נמי י"ל דפקוח נפש הוא, ששואל להם המלך מס ואין להם מה יפרענו ומתים בתפיסת המלך,⁴⁵ והכי איתמר בירושלמי משום חיי נפש". הביאור השני מלמד, שאף שכל עוד מדובר ביחיד, הרי שעליו למסור כל ממונו ובלבד שלא יעבור על איסור תורה,⁴⁶ הרי שכאשר מדובר בציבור הדין שונה. לציבור הותר לחרוש ולזרוע ולעבור אפילו איסורי שביעית דאורייתא, ובלבד שלא יגיעו למצוקה כלכלית של היעדר יכולת תשלום מסים עד כליאה "בתפיסת המלך" העלולה להמית.

הבחנה כזו בין יחיד לציבור, בסוגייה זו, הודגשה ע"י מהרי"ל דיסקין (שו"ת, קונטרס אחרון, סי' ה אות ס):

...מצינו דמשום ארנונא התירו חרישה בשביעית... משום שמתים בתפיסה, נ"ל שלא אמרו זה כ"א בגזירה כללית, שיתכן שימצא בהם אנשים שימותו, והוי חשש סכנת נפשות ממש (והתירו אפילו לעשירים, דאל"כ מיכספו עניים ולא יחרשו, ואתי לידי סכנת נפשות), אבל בפרטות, לפדות איש אחד, ודאי לא חיישינן לסכנה דהאי יחיד שימות בתפיסה...⁴⁷

נכון הוא שהדברים אינם מוסבים על נזק לממון ציבור כשלעצמו, אלא למקרים שבהם היעדר הממון מוביל לחשש מיתה ממשית. זאת ועוד, מדברי מהרי"ל דיסקין עולה שההיתר לציבור נובע מהנחה סטטיסטית, שבכלל הרבים ישנם

44 בזיהוי אותה "ארנונא" נחלקו ראשונים, אם הכוונה לצבא המלך וחילותיו או למס המלך מהתבואה - השווה תוספות, סנהדרין שם, עם רמב"ם וראב"ד הל' שמיטה ויובל א, יא; וראה ערוך לנר, סנהדרין שם, ד"ה בתוס'.

45 ראה גם פסקי הרי"ד, סנהדרין שם.

46 אהבת חסד, פרק כ סעיף ב, וראה מה שהערנו בזה לעיל.

47 כן ראה בצפנת פענח הל' שבת ב, כג, שתהה מדוע מחד גיסא התירו איסורי שביעית דרבנן "משום ארנונא" בשל פיקוח נפש, ומאידך גיסא לא התירו חילול שבת דרבנן בטלטול מעות בעבור פדיון שבויים - ראה מרדכי מו"ק, הלכות חוה"מ, רמז תתלו, בשם ראב"ה. וביאר הצ"פ שורש ההבחנה הוא "משום זה דבהך דסנהדרין (כלומר ארנונא) הוה כמו לרבים".

אנשים שימותו. כלומר, יחיד נבחן כשלעצמו, ואין סיבה להניח שדווקא הוא המסוכן; לא כן רבים, שבכללם ישנו מסוכן.

גישה דומה⁴⁸ גם לרב ישראל. בדיונו אודות טעמה של ההגדרה ההלכתית לממון הציבור, שעשוי להיות שקול אפילו לנפשות, כתב הרב ישראל⁴⁹ שהדבר נובע מן העובדה שבכלל רבים תמיד יש לחוש שמא ישנו ולו גם יחיד מסוכן, או שכלכלה משופרת תיתן תוצאות בריאותיות משופרות לציבור:

...כל מה שכרוך בשלום הציבור יש בו בעקיפין ענין עם פקוח נפש. פרנסת היחיד לדוגמא אין בה משום פיקו"נ, אבל אם הציבור יהא מחוסר פרנסה אפילו אם אין זה נוגע ללחם, הרי לא ימלט שבאחד מבין הרבים יהא כזה שהוא צריך לאוכל יותר משובח, באופן שאצלו זה יכול להיות פיקו"נ. וכן כל מלחמה שהיא מביאה הרווחה ועי"ז ניתנת אפשרות לטפל יותר בחולים ותשושים, מה שאינו קיים בזמן שהתנאים הכלכליים הם ירודים. וכן מלחמה שהיא להרבות שמעו של המלך, יש להניח שע"ז יפחדו האויבים מלבוא וירבו אלה המעוניינים לבוא אתו בברית, מה שג"כ מביא למצב כלכלי יותר טוב ועי"ז מתרבה הבריאות בצבור... וכיוצא בזה מיני ציורים, שאם אנו חושבים על זה לגבי היחיד הרי זה רחוק שאין לחשוש מזה, ומ"מ באופן צבורי הרי זה קורה סו"ס, ולגבי פקו"נ גם זה מובא בחשבון...

הדוגמאות וההנמקות שנתן הרב ישראל שונות זו מזו: א. סביר להניח שבכלל רבים ישנו לפחות יחיד הזקוק "לאוכל יותר משובח" עד כדי פיקוח נפש. לכן, בכל שקשור לרבים, פרנסה היא בגדר פיקוח נפש. ב. כלכלה מדינתית משופרת משמעה טיפול טוב יותר בחולים ותשושים, כדי הצלת חייהם. לכן, טיוב הכלכלה עשוי להיחשב פיקוח נפש, שכן בריאות הציבור היא פיקוח נפש; ג. הפגנת עוצמה ביטחונית עשויה לשפר יחסים בינלאומיים. דבר זה יביא במישרין לשדרוג מצבה הכלכלי של המדינה ובעקיפין לחיזוק בריאות הציבור - פיקוח נפש.

48 לשון דומה ראה גם לר"י ענגיל, בתשובתו שכלולה בשו"ת מנחם משיב (קירשבויים), ח"א עמ' 182-183: "...דניזקא דרבים כסכנת נפשות... הואיל והוא ברבים אפשר שיבוא במי מהם לידי סכנה, וע"כ חשוב סכנה".
49 עמוד הימיני סו"ס יז.

לצד השונות שבין הדוגמאות, יש להן מכנה משותף ברור: כלכלה ציבורית היא פיקוח נפש. דומה כי מדובר בטענה עקרונית, כזו שתיאמר גם כאשר ידוע שהציבור מונה רק אנשים צעירים ובריאים, ולא ניתנו הדברים לשיעורין. העובדה שלמרות ההשלכות מרחיקות-הלכת, הרב ישראלי לא דרש עריכת בדיקה קפדנית שתוודא מה היא תמונת המצב העדכנית של האוכלוסייה: בכמה זקנים ובכמה צעירים מדובר, בכמה בריאים ובכמה חולים. דבר זה מורה בעליל שדי לו בכך שמדובר בציבור, ברבים, כדי שמדיניות זו תיושם הלכה למעשה.

עם זאת, צריך לסייג ולומר שאין הדברים אמורים אלא רק כאשר להיבט הכלכלי ישנה נגיעה ממשית עם ההיבט של נפשות. לעומת זאת, אם אין מדובר אלא בהיבט ממוני בלבד, או אז גם ציבור לא יוחרג מעיקרי ההלכה הרווחת.

דגש כזה בא לידי ביטוי בהלכות ריבית. ביו"ד (קס, כב) כתב מרן כי ליחיד "מותר ללוות בריבית מפני פיקוח נפש", ככל פיקוח נפש שדוחה רוב איסורי תורה. ברם אין הדברים אמורים אלא כאשר אכן מדובר בפיקוח נפש. על אתר הוסיף הרמ"א:

ועי"ל סי' קס"ט ובסי' קע"ג דאסור ללוות בריבית לצורך קהל, ואפילו אינו ריבית קצוצה, כל שכן בריבית קצוצה דאסור, ולא כמו אלו שנהגו להקל בקצת מקומות להלוות וללוות לצורך קהל בריבית קצוצה ואין להם על מה שיסמוכו,⁵⁰ אם לא שנאמר שמחשבים צרכי קהל לפקוח נפש או לצורך מצוה, כמו שיתבאר לקמן סימן קע"ב. אבל אין לסמוך על זה, כי אם לצורך גדול.

כלומר, הרמ"א יוצא חוצץ נגד נוהג שפשט ורווח והתיר ללוות ולהלוות בריבית, זאת בתואנה ש"לצורך קהל" הדבר מותר. "אין להם על מה שיסמוכו" מדגיש הרמ"א, אלא אם כן המצב הוא כזה שצורך הקהל הוא אכן, אליבא

50 ראה גם לבוש שם: "...קהל הצריכים למעות מפני דוחק המסים, אסור ללוות בריבית מישראל לצורך זה אפילו בריבית שאינה קצוצה, שאין זה נקרא פיקוח נפש, כי אין צרכי הקהל סתם פיקוח נפש אם לא היה הצורך והדוחק גדול מאוד". וכן הדגיש בשו"ת מהר"י הלוי סי' ה, הובא בהגה' רע"א שם: "פשוט דלצורך גדול דקאמר היינו כגון שיש לחוש קצת שמתוך כך יבוא אח"כ איזה פיקוח נפש, והדבר נחוץ, ואי אפשר לגבות המעות בעת ההיא, אבל אם אין לחוש כלל בשום צד שיגרום איזה פיקוח נפש ודאי דאסור... וכיון שכתב הרשב"א שהוא ריבית גמורה, שמעינן נמי דאפילו לצורך פרנסת עניים אין להתיר..."; וראה מש"כ ר"י בלוי, בספרו ברית יהודה, פרק ז סעיף כב הערה נט.

דאמת, פיקוח נפש, ולמיצער "צורך מצוה", וגם את זה אין להתיר אלא במצב של "צורך גדול". ומכאן שלא דיי ב"צורך קהל" גרידא כדי להתיר איסור תורה, אלא אם כן הדבר נוגע בנפשות.⁵¹

ח. סיכום: "חיזוק כלכלתה של הארץ - דוחה מצוות רבות"

כך וכך, נידון דנן עונה ללא ספק על הגדרה זו: הדבר נוגע בנפשות. לפי נתונים שפרסמו הרשויות המוסמכות, הרי שבשל הנחיות הממסד בגין מגפת הקורונה, אחוז גבוה ביותר של אוכלוסיית השכירים איבד את מקום עבודתו ונזקק לדמי אבטלה, ולמצער הוצא לחופשה ללא תשלום. במקביל, גם אוכלוסיית העצמאיים הגיעה לקשיים כלכליים משמעותיים, בחלקה אף לקריסה.⁵² האמור מעלה מלמד, שמצב כזה של פגיעה משמעותית בממון ציבור ובכלכלת מדינה, עונה על הנדרש בהלכה להגדרת פיקוח נפש לא פחות מנפשות. לא בכדי כתב הרב גורן כי "... חיזוק כלכלתה של הארץ - הוא בבחינת כיבוש מלחמה, הדוחה מצוות רבות".⁵³

אמור מעתה: לא זו בלבד שהשיקול הממוני-ציבורי יכול להיות משוקלל לצד נפשות במשוואת ההכרעה; הוא חייב להיות משוקלל ולקבל מקום משמעותי בהכרעה.

דמים ב"דמים" אכן נגעו.

51 כן ראה - בהקשר אחר - בקובץ תשובות לרי"ש אלישיב, ח"א, או"ח סי' ל, ביחס למדידה בשבת לצורכי הרבים: "דלא התירו לתועלת רבים א"כ יש בפעולה ההיא משום מניעה ממכשול והצלה מהפסד, וכל פעולה שלא נכנסה בגדר הזה אין להתירה".

52 ראה לשונו של רש"י גיטין מה ע"א, בענייניו של "דוחקא דציבורא" כנימוק להימנעות מפדייה משבי: "אין לנו לדחוק הצבור ולהביאו לידי עניות בשביל אלו".

53 ר"ש גורן, משנת המדינה, עמ' 89.

